

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

I. k. I. *Tel'fy*: Solon adótörvényéről. 20 f. — II. *Tel'fy*: Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. 20 f. — III. *Tarkányi*: A legújabb magyar Szentírásról. 40 f. — IV. *Szaas K.*: A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. 20 f. — V. *Toldy F.*: Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémiánk feladása. 20 f. — VI. *Vambéry*: A keleti török nyelvről. 20 f. — VII. *Imre S.*: Geleji Katona István főleg mint nyelvész. 60 f. — VIII. *Bartalus*: A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században Hangjegyekkel. 1 K 20 f. — IX. *Toldy*: Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. K 20 f. — X. *Brassai*: A magyar bővített mondat. 40 f. — XI. *Bartalus I.*: A felső-osztriai kolostoroknak Magyarországot illető kéziratai- és nyomtatványairól. 40 f. (1867—1869.)

II. k. I. *Mátray G.*: A Konstantinápolyból legújabbán érkezett négy Corvin-codexről. 20 f. — II. *Szaas K.*: A tragikai felfogásról. 40 f. — III. *Joannovics*: Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. 40 f. — IV. *Finály*: Adalékok a magyar rokon-értelmű szók értelmezéséhez. 40 f. — V. *Tel'fy*: Solomos Dénes költeményei és a létszigeti görög népnyelv. 40 f. — VI. *Zichy A.*: Q. Horatius satirái. 40 f. — VII. *Toldy*: Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 80 f. — VIII. *Gr. Kun G.*: A sémi magánhangzókrol és megjelölésök módjairól. 40 f. — IX. *Szilády*: Magyar szófejtetések. 20 f. — X. *Szenassy S.*: A latin nyelv és dialektusai. 60 f. — XI. *Szilády Aron*: A defferekről. 40 f. — XII. *Szvorényi J.*: Emlékbeszéd Arvay Gergely felett. 20 f. (1869—1872.)

III. k. I. *Brassai*: Commentator commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázó után. 80 f. — II. *Szabó K.*: Apáczai Cséri János Baresai Akos fejedelemléhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. 20 f. — III. *Szabó I.*: Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. 20 f. — IV. *Vadnai*: Az első magyar társadalmi regény. 40 f. — V. *Finály*: Emlékbeszéd Engel József felett. 20 f. — VI. *Barna F.*: A finn költészetrol, tekintettel a magyar ösköltészetre. 80 f. — VII. *Riedl Sz.*: Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső l. tag felett. 20 f. — VIII. *Dr. Goldsáher I.*: A nemzetiségi kérdés az araboknál. 60 f. — IX. *Riedl Sz.*: Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. 20 f. — X. *Gr. Kun G.*: Adalékok Krim történetéhez. 40 f. — XI. *Riedl Sz.*: Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. 40 f. (1872—1874.)

IV. k. I. *Brassai*: Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneide II-ik könyvére különös tekintettel a magyarra. 80 f. — II. *Bálinth G.*: Jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. 40 f. — III. *Bartal A.*: A classica philologia'nak és az összehasonlító írja nyelvtudománynak művelése hazánkban. 80 f. — IV. *Barna F.*: A határozott és határozatlan mondatról. 40 f. — V. *Dr. Goldsáher I.*: Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletrol hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. 40 f. — VI. *Hunfalay P.*: Jelentések: I. Az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. — II. *Budens J.*: A németországi philologok és tanfériak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. 30 f. — VII. *Fogarasi J.*: Az új szokról. 30 f. — VIII. *Toldy F.*: Az új magyar orthologia. 30 f. — IX. *Barna F.*: Az ik-es igékről. 30 f. — X. *Szarvas G.*: A nyelvújításról. 30 f. (1873—1874.) — V. k. I. *Barna F.*: Nyelvészeti hajlamok a magyar népnél. 50 f. — II. *Brassai S.*: A neo- és paleologia ügyében. 60 f. — III. *Barna F.*: A hangsúlyról a magyar nyelvben. 60 f. — IV. *Ballaqi M.*: Brassai és a nyelvújítás. 30 f. — V. *Szaas K.*: Emlékbeszéd Kriza János l. t. felett. 50 f. — VI. *Bartalus I.*: Művészet és nemzetiség. 40 f. — VII. *Tel'fy I.*: Aeschylus. 1 K 60 f. — VIII. *Barna F.*: A mutató névmás hibás használata. 20 f. — IX. *Imre S.*: Nyelvtörténelmi tanulmányok a nyelvújításra nézve. 1 K 20 f. — X. *Arany L.*: Bérczy Károly emlékezete. (1875—1876.) — VI. k. I. *Mayr A.*: A légy aspiraták kiejtéséről a zendben. 20 f. — II. *Bálinth G.*: A második szertartásos könyve. 20 f. — III. *Dr. Barna I.*: A rómnink satirájáról és satirairókról. 40 f. — IV. *Dr. Goldsáher I.*: A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében. összehasonlítva a keleti arabokéval. 1 K. — V. *Szaas K.*: Emlékbeszéd Jakab István l. t. fölött. 20 f. — VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. *Scitágyi I.* II. *Vassary K.* III. *Révész I.* 1 K 20 f. — VII. *Bartalus*: Emlékbeszéd Mátray Gábor l. t. felett. 20 f. — VIII. *Barna*: A mordvaiak történelmi viszontagságai. 40 f. — IX. *Tel'fy*: Ermos. 40 f. — X. *Joannovics*: Az ik-es igékről. 80 f. (1876.) — VII. k. I. *Barna F.*: Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. 1 K. — II. *Budens J.*: Podhorszky Lajos magyar-sínai nyelvhasználtása. 20 f. — III. *Zichy A.*: Lessing. 40 f. — IV. *Barna F.*: Kapcsolat a magyar és szomri

A CLASSICA PHILOLOGIA

JÖVŐJE

TEKINTETTEL HAZAI VISZONYAINKRA.

SZÉKFOGLALÓ

PECZ VILMOS

R. TAGTÓL

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

A classica philologia jövője tekintettel hazai viszonyainkra.

(Főolvasztatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1905. februárius 20-iki ülésén.)

Tekintetes Akadémia!

A midőn helyemet mint a M. T. Akadémia rendes tagja ezennel elfoglalom, mindenekelőtt hálás köszönetet mondok a nagy kitüntetésért, melyben harmincz éves irodalmi munkásságom¹⁾ legszebb jutalmát látom, s a mely további tevékenységre sarkall, hogy a Tekintetes Akadémia bizalmára a jövőben is lehetőleg méltónak bizonyuljak.

A tárgy, mely ezúttal foglalkoztat, a classica philologia jövője, tekintettel hazai viszonyainkra. Talán fölösleges is körülményesebben fejtegetnem, hogy a szakembernek e tekintetben való aggodalmai épenséggel nem bizonyulnak indokolatlanoknak, ha csak egy kissé is figyelembe vesszük azt az európaszerte mindinkább erősödő idegenkedést, mely ezzel a tudománnyal szemben mutatkozik. Természetes ugyan, hogy a classica philológiának, mely mint a görög és római szellem örökbecsű megnyilatkozásának ismertetése és kutatása soha értéktelenné nem válhatik, az emberi művelődés szüntelen fejlődése folytán a jelenben a mult-hoz képest bizonyos mértékben háttérbe kellett szorulnia; de az is tagadhatatlan, hogy korunk e tudomány irányában való érdeklődése csökkenésének okai maguknak a classica philologia művelőinek tévedéseiben is keresendők. Nem tartom ugyanis sem helyesnek sem időszerűnek a *classica philologia tárgyára nézve* Wolf Frigyes Ágost hírneves német philologus óta²⁾

¹⁾ Első nyomtatott munkám, a Lévai-Vida-féle magyar-görög szótár bírálata, 1876-ban jelent meg a Tanárogyesületi Közölnyben.

(1759—1824) mai napig általánosan elfogadott ama nézetet, hogy a classica philologia az ókori görögökre és rómaiakra vonatkozó ismeretek összegét képezi, hanem úgy értelmezem ezt a tudományt, hogy annak tárgya általában véve a görögség és latinság; mivel pedig görögség és latinság nemcsak az ókorban, hanem a közép- és újkorban is mutatkozik, következésképpen a *közép- és újkori görög és latin philologia az ókori görög és latin philológiával együtt tartozik, s mint ilyen a classica philológiának integráló részét képezi*. Hibát követ el ez a tudomány, a mikor úgy a görögöt, mint a latint illetőleg az ókor határainál megállapodik. A helyett, hogy törekednék a régóta munkált ókoron kívül a meglehetősen parlagon heverő és nem csekély természettel kecsegtető közép- és újkori területeket is magához ragadni, s ily módon a jelennel való kapcsolat útján magát actualisabbá tenni és a jelenkornak irányában való érdeklődését fokozni: körüljárázólván az ókor szűkebb területén, kiteszi magát annak a veszedelemnek, hogy a közvéleménnyel szemben még elszigeteltebb helyet fog elfoglalni a jövőben, holott épen a *közép- és újkori görög és latin philológiával való kibővülésében rejlik jelentékeny mértékben jövőjének biztosítéka*. Ennek a meggyőződésnek már 1895-ben adtam kifejezést kolozsvári dékáni beszédemben,³⁾ most pedig indítva érzem magamat arra, hogy a mit ott rövid indokolás kíséretében jeleztem, azt a kérdés fontosságához képest ezúttal bővebben kifejtsem és újabb érvekkel megokoljam. Mielőtt azonban ezt tennem, szabadjon röviden jeleznem azt az *eltérést, mely közötttem és egykori tanárom, Tély Iván között mutatkozik*, mert tekintettel arra, hogy működésem irányát kellő alap nélkül szokták a Télyével teljesen azonosítani, szeretném egykori tanáromhoz való viszonyomat ezúttal tisztázni. Alkalmat veszek tehát annak kiemelésére, hogy közös ugyan mindkettőnknél a közép- és újkori görög philologia iránt való szeretet, és valamint Tély, úgy én is az ó-, közép- és újkori görög nyelv és irodalom egységét, azonosságát hirdetem; esakhogy Tély a görög nyelv egységét főképen azzal a tart-

³⁾ Nevezetesen Darstellung der Alterthumswissenschaft című alapvető munkájának 1807-ben (a Museum der Alterthumswissenschaft I. kötetében) való megjelenése óta.

⁴⁾ Címe: A classica-philologia egyetemeinken és gymnasiumainkon, tartatott a kolozsvári m. kir. Ferencz József tudomány-egyetem 1895 május 29-iki ülésén.

hatatlan tétellel törekedett bizonyítani, hogy a régi kiejtés fennmaradt a mai nyelvben, míg én annak a felfogásnak vagyok híve, hogy az ókori *φωνή διαλέκτου* (Kr. e. 3. sz.—Kr. u. 4. sz.) az a talaj, melyből az ógörög kiejtéstől eltérő újgörög kiejtés kifejlődött; a classica philologia tárgyát illetőleg pedig Tély a Wolf Frigyes Ágost-féle felfogáshoz csatlakozott,⁴⁾ míg én ettől a felfogástól lényegesen eltérő álláspontra helyezkedem. Tély az ó-, közép- és újkori görög nyelv és irodalom egységeért kardoskodott ugyan, de azért mégis az «ókori» görög és latin philológiával azonosította a classica philológiát, s így saját felfogásával ellentétbe jutva küszöbölte ki abból a közép- és újkori görögöséget. Télynek erről a saját-szerű álláspontjáról tanuskodik az a tény is, hogy egyetemi tanári működésének egész tartama alatt, eltekintve a latinból újgörögre eszközölt fordításoktól és a négy félévben tartott újgörög társalgási gyakorlatoktól, soha se tartott előadásokat a közép- és újgörög philologia köréből, míg én, a mióta budapesti egyetemi tanár vagyok, tervszerűleg felkarolom előadásaimban a közép- és újkori görög philológiát.⁵⁾

Áttérve ezek után tetelem megokolására, mindenek előtt meg kell jegyeznem, hogy annak az oka, hogy Wolf Frigyes Ágost a classica philologia tárgyának meghatározásánál az ókori görögségre és latinságra szorítkozott, főképen abban keresendő, hogy az ő idejében úgyszólván szó se volt közép- és újkori görög és latin philológiáról. Annak tudata, hogy a római nép az ó- és középkor határán kiveszett, és az a kicsinylés, sőt megvetés, melyet Európa a származás tekintetében előtte gyanus közép- és újkori

⁴⁾ A classica philologia encyclopædiája című könyvének 7. lapja szerint «a classica-philologia a classicai hajdankor szellemét kutatja».

⁵⁾ A quadriennium folyamán heti 7 órában a következő tantárgyakat adom elő négy csoportban: I. csoport (heti 3 óra): A classica-philologia encyclopædiája (bevezetésül a classica philológiába első éveknek számára); bevezetés az (ó- és új-)görög nyelvtudományba; (ó- és új-)görög hangtan, szótan (etymologia), syntaxis és dialectologia; byzantini írók magyarázása (a magyar történet szempontjából megválogatva). II. csoport (heti 2 óra): A byzantini irodalom története; az újgörög irodalom története; byzantini írók (költők és prózáírók) magyarázása; újgörög írók (költők és prózáírók) magyarázása. III. csoport (heti 1 óra a prosemináriumban); Fordítások magyarból ó- és újgörögre. IV. csoport (heti 1 óra a semináriumban); Ógörög írók magyarázása újgörög nyelven; görög philologiai dolgozatok.

görögség iránt érezett, szinte magától értetődővé tette azt a fel fogást, hogy a görög és római nép már az ókorban kijátszotta szerepét, s hogy így a classica philologia foglalatát képező, görög és római néppel foglalkozó görög és latin philológiának tárgya csakis az ókorban keresendő. Igaz ugyan, hogy a Wolf Frigyes Ágost életének utolsó éveiben kitört görög szabadságharcz (1821—1827) rokonszenvet és méltánylást eredményezett a görögség iránt Európában, de az a politikai kiskorúság, melyet a görögök minden hősiességük dacára már a harc folyamán mutattak, csakhamar lelohasztotta a görög ügy iránt való lelkesedést, és ehhez járult nemsokára Fallmerayernek, a müncheni egyetem tanárának, a görögségre nézve szinte végzettszerű fellépése (1830—1861), mert az az állítása, hogy a mai görögök többé nem is görögök, hanem egy fajra és nyelvre nézve teljesen elszlávosodott nemzet, általános elfogadtatásban részesült. A Fallmerayer-féle theoria czáfolata nemsokáig váratott ugyan magára, de a philologusok alig vettek tudomást erről a czáfolatról, és a Fallmerayer-féle tétel hatása alatt állva, s a közép- és újkori görögséget illetőleg az ignoti nulla cupido elvét követve, inkább megszokottságból és elfogultságból semmint kellő belátásból veszteg maradtak a német mester álláspontján, pedig *Wolf Frigyes Ágost óta oly fontos fejleménynek állottak elő, melyekkel a classica philologia művelőjének ma már okvetetlenül számolnia kell, ha tisztába akar jönni tudományának művoltával és jövődjéről sorsával. Értem a közép- és újkori görög és latin philológiát*, melyek közül a görög az utolsó évtizedekben teljesen kialakult,⁶⁾ és a legutóbbi időkben a latin is kezdi bontogatni szárnyait.⁷⁾ De csak sokáig tartó, nehéz küzdelmek árán sikerült ennek a két tudománynak kivívni az elismerést, melynek útjában nem kis csodálkozásunkra főképen a classica philologia emberei

⁶⁾ V. ö. Darkó Jenő, A byzantiumi philologia fejlődése, mai állása és feladatai, Egy. Phil. Közl. XXVI (1902), 700—715. ll.

⁷⁾ V. ö. Winterfeld, Aufgaben und Ziele der mittellateinischen Philologie, Verh. der 47. Versammlung deutscher Philologen und Schulmänner in Halle a. S. vom 6. bis 10. Oktober 1903, Leipzig, Teubner, 17—19. ll. A közép- és újkori latin philologia tanszékére nevezték ki legújabbán L. Traubét a müncheni, és Savi Lopezet a catanai egyetemen.

állottak és állanak,⁸⁾ kik között ritka kivételt képez pl. egy Willamowitz-Moellendorff, ki a byzantiumi philologia jogosultságát és jelentőségét elismeri.⁹⁾ Ha tehát a classikus philologusok általában véve nem tudják megbecsülni a közép- és újkori görög és latin philológiát, úgy természetes, hogy még kevésbbé hajlandók annak az ókori görög és latin philológiával való összetartozandóságát elismerni. Így pl. W. Christ leplezetlenül kimondja,¹⁰⁾ hogy a görög keresztény írók művei, mivel a pogány görögséggel harcban állanak, a görög irodalomtörténet keretébe nem valók, Fr. Blass pedig így nyilatkozik:¹¹⁾ «Sie (t. i. die klassische Philologie) ist, kurz gesagt, dazu da, um die Meisterwerke der klassischen Literatur zu erhalten, zu reinigen und, vor allem, der Gegenwart zu deuten.» A classica philologia eme visszautasító magatartásának következménye azután, hogy a közép- és újkori görög és latin philologia jelenleg kénytelen magát két különálló tudománynak tekinteni és a classica, germán, angol, román, szláv, keleti és indogermán philológiával egy rangba helyezkedni.¹²⁾ Mutatkozik ugyan itt-ott az összetartozandóság elismerése is a classica philologia részéről; így pl. Ábel Jenő Schenkl Károly görög elemi olvasókönyvének magyar átdolgozásában a Kr. u. 5. századbeli Priseus rhetornak Attiláról való tudósításából is közöl részletet; Willamowitz-Moellendorff a gymnasialis oktatást szolgáló görög olvasókönyvében a Kr. e. 6. századtól kezdve egészen a Kr. u. 4. szá-

⁸⁾ Így pl. W. Christ arról panaszkodik, hogy «man in Dissertationen und Zeitschriften bereits mehr über Kritzeleien roher Handwerker, Grammatikerschnitzel, selbst Byzantiner und Kirchenväter als über unsere eigentlichen Klassiker zu lesen bekommt» (Horatiana, Sitzungsber. der philos.-philol. und der hist. Kl. d. k. Bayer. Akad. d. Wiss. 1893, I. köt. 57. l.).

⁹⁾ L. Philologie und Schulreform című. 1892 június 1-én tartott prorectori beszédét (Reden und Vorträge, Berlin, Weidmann, 1901, 110. l.).

¹⁰⁾ Görög irodalomtörténetének 879. lapján (1898, harmadik kiadás).

¹¹⁾ Der Stand der klassischen Studien in der Gegenwart, Deutsche Revue, 1903, september, 359. l.

¹²⁾ V. ö. K. Krumbacher, Das Problem der neugriechischen Schriftsprache, Festrede gehalten in der öffentlichen Sitzung d. K. B. Akademie der Wissenschaften zu München am 15. November 1902, München, Verlag der K. B. Akademie, 1903, 3—5. ll., továbbá l. Winterfeldnek a 7. jegyzetben említett előadását.

zadig, tehát még az ókeresztény irodalomból is, vesz fel mutatványokat; Iwan Müller mint a Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft szerkesztője a középkori görög és latin irodalomtörténetet is felveszi nevezett kézikönyvének tervezetébe; J. Bach Nagy Basiliusnak, a Kr. u. 4. századbéli görög keresztény írónak, a pogány görög irodalom hasznos olvasása érdekében az ifjúsághoz való intelmeit gymnasiumi használat céljából magyarázza;¹³⁾ Kuhlmann ennek a magyarázatos kiadásnak megjelenése alkalmából szót emel a keresztény görög és latin íróknak gymnasiumokban való olvasása érdekében;¹⁴⁾ a classica-philologiai folyóiratokban és a könyvkereskedőknek classica-philologiai catalogusaiban néha-néha felkarolva látjuk a közép- és újkori görög és latin philológiát is: de mindezek csak szórványos jelenségek ahhoz az általános idegenkedéshez képest, mely a classikus philologusok táborában az inémt emltett közép- és újkori disciplinák iránt mutatkozik.

Nézzük azonban kissé közelebbről az ó-, közép- és újkori görög és latin philologia összetartozandóságának kérdését, és vegyük előbb a görögöt szemügyre. Annak a kérdésnek eldöntése, vajjon együvé tartozik-e az ó-, közép- és újkori görög philologia? vajjon képezhet-e egy nagyobb szabású tudománybeli egységet? azt hiszem, mindenekelőtt attól a kérdéstől függ, vajjon tekinthetők-e a mai és középkori görögök a régiek utódainak? vajjon egy és ugyanazon nemzetet képez-e a legrégibb időktől napjainkig görögök neve alatt szereplő nép? mert ha igen, akkor mi sem természetesebb, mint az, hogy az ezen népre vonatkozó összes ismeretek is mint «görög philologia» egy magasabb egységet képeznek. Igaz ugyan, hogy a görög philologia ily módon sokkal nagyobb terjedelművé válik, semhogy azon egy ember uralkodhatnék, de ugyanez el-

¹³⁾ Βρασιλείου τοῦ Μεγάλου πρὸς τοὺς νέους πρὸς ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν ἀρετῶν λόγων παραίνουσι. Des hl. Basilius Mahnworte an die Jugend über den nützlichen Gebrauch der heidnischen Litteratur. Herausgegeben und erklärt von Dr. Joseph Bach, Gymnasial-Direktor. I. Teil: Text. Nebst einem Anhang. II. Teil: Kommentar und lateinische Übersetzung. Münster i. W., Aschendorfsche Buchhandlung, 1900.

¹⁴⁾ Einige Worte über das Lesen christlich-lateinischer und griechischer Schriftsteller im Gymnasium, a Gymnasium című folyóiratban, 20. évf. 4. szám (1902, februarius 16), 121—126. ll.

mondható már a Wolf Frigyes Ágost-féle classica philológiáról is. Az is tény, hogy egyrészt az ókori pogány, másrészt a közép- és újkori keresztény görögség között nagy a különbség, hogy nem ok nélkül mondja Tafel a byzantiumi tanulmányokról, hogy «novus incipit orbis»;¹⁵⁾ ámde feljogosíthatja-e ez Christet, mint fentebb láttuk, arra a nyilatkozatra, hogy a keresztény görög írók nem tartoznak a «görög» irodalom keretébe? Hiszen akkor a pogány és keresztény germánokra vagy magyarokra vonatkozó tanulmányok se foglalhatnának helyet a germán vagy magyar philologia egységében, akkor a hírneves férfiakra vonatkozó tanulmányok se képezhetnének egy egységes munkát annál a nagy különbségnél fogva, mely az egyén életében annak öreg- és gyermekora között mutatkozik! Nem, ezt a felfogást nem osztom, hanem úgy vagyok meggyőződve, hogy valamint az egyén és a nép, bármily különbségeket fejtenek is ki életük lefolyásában, mégis egy és ugyanazon egyén és nép maradnak, úgy a reájuk vonatkozó tanulmányok is a tárgy egységénél fogva egységet alkotnak! Mivel már ismételtén fejtegettem, ezúttal csak utalok arra, hogy a legújabb *anthropologiai* és *ethnologiai* tanulmányok kétségtelenné tették, hogy a jelenkori görögök a régiek utódai,¹⁶⁾ s így nyilvánvaló a napjainkig élő görögség nemzeti egysége, és természetes, hogy ennek a népnek történetében, nyelvében, irodalmában is egyaránt görög egység mutatkozik. Valóban, csakis a közép- és újkori görögség ignorálásából származhatik az a téves *történeti*¹⁷⁾ felfogás, hogy a görögök historiája ott végződik, a hol a rómaiaké kezdődik; csak elfogultság nem tartja a macedonokat görögöknek, holott a macedonismus az európai pogány ókori görögség leghatalmasabb politikai erő kifejtése; csak tájékozatlanság veszi a byzantiumi császárság történetét a kelet-«római» császárság történetének, holott a Nagy Sándor világhódító hadjáratai által megteremtett ázsiai hellenismus az a kútforrás, melyből a

¹⁵⁾ L. Dalkó Jenő 6. jegyzetben említett cikké a 703. lapon.

¹⁶⁾ L. Az újkori görög nyelv című értekezésemet, Erdélyi Múzeum, 1893 (ugyanaz az 1894-ben a Franklin-Társulatnál megjelent Újkori görög nyelvtanom 9—11. lapjain) és emlékbeszédemet Tély Ivánról (Akadémia, 1902, 11. l.).

¹⁷⁾ V. ö. a görögség történetéről mondottakat Tély Ivánról szóló emlékbeszédem 18—21. lapjain.

keresztény középkori görögség, a byzantinismus, legjobb erőt meríti, s így a római birodalom középkorban fennmaradt keleti része nem egyéb, mint egy római állambatalommal szervezett, de görög nemzeti és culturalis alapokon nyugvó birodalom; csak a Fallmerayer megezáfolt nézetéhez ragaszkodó nem tartja a mai görögöket a régiek utódainak, holott a görögség újkori történetében a középkoron át szunnyadó, de újult erőkre öbredt és immár kereszténynyé vált európai görögség játsza ismét a főszerepet. Ha a macedonismust az őt megillető, helyes történeti méltánylásban részesítjük, és belátjuk, hogy Athenæ, Sparta és Theba meghiusult törekvései után a macedonismus úgy szerepel, mint az egész ókori görögséget politikailag egyesítő görög nemzeti erő, akkor bizonyára nem annyira Demosthenes és Hyperides szűkkeblű athenæi hazafiságát, mint inkább (a Fülöptől megvesztegetett Aeschinest és Demadest mellözve) a görögség általános érdekei iránt lelkesedő Isocratest és Phociont fogjuk méltányolni, kik Fülöpben nem az idegen ellenséget, hanem a görögség politikai egyesítőjét látták. És valóban, mily humanus eszközökkel törekedett Fülöp Athenæhez és Spartához képest a görög hegemoniára, mennyire kimélte a hírneves Athenæet, mennyire kerülte a vérontást! A macedonismus helytelen felfogása adta meg Philopoemennek is, a macedoniai hegemonia ellen irányuló achajai szövetség hadvezérének, az «utolsó hellen» elnevezést. De a legfőbb történeti indok, melyet a görögség egysége ellen felhoznak, a *kereszténység*. Azt mondják, hogy a kereszténység és pogányság nagy ellentéte lehetlenné teszi a keresztény és pogány görögségnek egy kalap alá fogását, s ezért tartja pl. Christ, mint ismételtlen említettem, egyenesen kiküszöbölendőknek a keresztény görög írókat a görög irodalom történetéből. Én azonban úgy látom, hogy a kereszténység a görögség történeti fejlődésének természetes momentuma, mert a Nagy Sándor teremtette ázsiai hellenismus az a hatalmas kiterjedésű, egységes talaj, melyen világra szóló és világidvezítő hatalommá fejlődött. Igaz ugyan, hogy a kereszténység csirái a semita monotheismusban keresendők, de kifejlődése, elterjedése és legyőzhetetlen hódító szellemi hatalommá erősödése görög ethnikai és culturalis talajon ment végbe, és ott szívta magába a pogány görög vallás és istentisztelet számos elemeit, a mint ez még manap is különösen a keleti katolikus egyház görög származású híveinek

vallásos nézeteiben és szokásaiban visszatükröződik. Valamint ókori művészetének, úgy a kereszténységnek elemeit is idegenből kapta ugyan a görögség, de mind a kettőt a maga geniusa szerint alakította, fejlesztette, szóval hellenizálta, s én merem állítani, hogy a kereszténység nem hogy össze nem fér a k. b. három évezredes történeti életében folyton alakuló görögség szellemével, hanem épen úgy sajátját képezi, mint ókorának művészete. Vegyük csak figyelembe, hogy Krisztus működésének és sikereinek tere nem az orthodox vallásos fanatismusnak hódoló zsidóság székhelyei, Samaria és Judæa voltak, hanem Galilæa, melynek nem tisztán zsidó, hanem egyéb néppel, nevezetesen görögökkel vegyített, s épen azért kevésbbé fanatikus lakói fogékonyabbak voltak Krisztus tanai iránt. Továbbá vegyük tekintetbe, hogy a keresztény hit tanai forrását képező Új Testamentumnak és e hit első terjesztőinek a nyelve görög; hogy ez a vallás leggyorsabban Kisázsia görög culturalis életének központjaiban, a városokban terjedt, míg a nem görög miveltelen vidék, a falvak, sokáig pogányok maradtak; hogy a keresztény községek nyelve nemesak keleten, hanem az első és második században még a latin nyugaton is a görög volt. Szóval, a görög nép, cultura és nyelv nélkül a kereszténységnek rohamos fejlődése és elterjedése el se képzelhető. De a görögség a semita monotheismust, a mint ezt A. Deissmann¹⁵⁾ kimutatta, már Kr. e. a héber nyelvű Ó Testamentum görög fordításában, a Ἑβραϊστικῶν (Septuagintában) hellenizálta, melyben, hogy csak egy fő dolog kiemelésére szoritkozzam, a héber Jahveh (Jehova) Κύριος-nak nevezetik. Ez t. i. nem csupán rossz fordítás, hanem a nagylelkű hellen világnézet tudatos bevitele a szűkkeblű héber vallásosság világába: «A biblia», mondja Deissmann, «melynek istenét Jahvehnek hívják, egy népnek a bibliája; a biblia, a melynek istenét Κύριος-nak hívják, a világ bibliája». Említésre méltó körülmény az is, hogy a kereszténységet a pogány görögség támadásaitól megvédelmező görög egyházi atyák, mint pl. Nagy Basilius és fivére a nyssai Gregorius, meg a nazianzusi Gregorius, a «három nagy capadociai» a Kr. u. 4. században, a pogány sophisták és rhetorok

¹⁵⁾ Die Hellenisierung des semitischen Monotheismus, Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Literatur, 1903.

iskoláiba jártak, hogy a hellen szellem fegyvereivel verjék vissza a pogány hellenek támadásait. Nagy Basilius említett parænesisében egyenesen ajánlja a keresztény ifjúságnak a pogány classikusok olvasását, mert úgy vélekedik, hogy vannak ugyan bennük téves tanok, melyektől a keresztényeknek óvakodniok kell, de másrészt sok szép és magasztos emberi erényeket dicsőítenek, melyek mindmegannyi keresztény erényeknek tekintendők. szóval, Nagy Basilius utal azokra a közös szellemi vonásokra, melyek a keresztény és pogány görögségnek egyaránt tulajdonát képezik. Valóban, nem is lehetünk abban a helyzetben, hogy a görög nép és szellem nagyságát kellőképen méltányoljuk, ha a keresztény görögséget elválasztjuk a pogánytól! Mert a pogány korszak a maga örökbecsű irodalmával és művészetével csak æsthetikai szempontból teszi lehetővé a görögség kellő megbecsülését, de ennek a népnek páratlanul nagy történeti küldetését csakis úgy érthetjük meg, ha tekintetbe vesszük keresztény korszakát is. Hiszen a byzantiumi birodalom mentette meg erőteljes küzdelmével Európát az arab mohamedanismus vészes hatalmától, s a mikor a török mohamedanismus nyugot felé irányuló első hatalmas hullámverésének útját állva elesett a küzdelemben, még akkor is Európa gondviselészerű jóltevője volt, mert az ókor szellemi kincseivel menekülő tudósai felideztek ott a középkor tudatlansága után a humanismus, az újkori művelődés korszakát. A nyugat-európai cultura az ókori görögségnek köszöni æsthetikai értékét, a középkorinak keresztény voltát, szóval: *keresztény művelődésünk forrása is görög*, tehát a kereszténység nem az az átbidalhatatlan úr, mely bennünket az ókori görögségtől elválaszt, hanem ellenkezőleg a pogányságot és kereszténységet egyaránt magáénak valló görögség révén az a kápos, mely jelenünket a görögség ókorához hozzáfűzi. Hogy ezek után a közép- és újkori görög *művészet*től se tagadhatjuk meg a görög lényegét, az, tekintetbe véve azt a szoros kapcsolatot, melyben a művészet a görögöknél a vallással mindig volt, természetsszerűleg következik mindabból, a mit a kereszténység mivoltáról a fentebbiekben mondtam. De vannak, kik a görög *nyelv* egységét is kétségbe vonják. Ezek szerint az újjörög nyelv fejlődésének módjára és fokára nézve egy rangban áll a román nyelvekkel, nevezetesen az olaszszal, és úgy viszonylik az ógöröghöz, mint a román nyelvek, főképen az olasz, a latinhoz. Tény ugyan,

hogy ama általános nyelvfelődésbeli módot illetőleg, mely szerint a nyelvek át szoktak menni a synthetikus formákból az analytikus formákba, több tekintetben mutatkozik parallelismus az újjörög és a román nyelvek között, de a fejlődés fokát illetőleg az újjörög nyelv jelentékenyen nagyobb conservatív erőt mutat, mint a román nyelvek. Különösen látható ez a nyelv irodalmi formájában, az ókori nyelv szelleméhez ragaszkodó *καθαρεύουσα*-ban, míg a népnyelv¹⁹⁾ természetes fejlődést mutat ugyan, de hang- és alaktanában mégis jóval közelebb áll az ógöröghöz, mint a román nyelvek a latinhoz; hiszen az újjörög népnyelvben — hogy csak egy fő dolog kiemelésére szoritkozzam — a főnév és melléknév a régi öt eset (nom., voc., acc., gen., dat.) közül csak a dativust vesztette el, míg a román nyelvekben a hat latin esetből (nom., voc., acc., gen., dat., abl.) csak egy alakot tartott meg. A görög nyelv alapvonásainak legnagyobb részében változatlanul megmaradt még mai népies alakjában is, és ennek oka főképen abban keresendő, hogy ez a nyelv a legrégebb időktől mai napig egy és ugyanazon nemzet ajkán él, míg a latin népnyelv, a végtelen polgárháborúk és világhódító hadjáratok tömeges mészárlásai folytán már Augustus, de sőt már Cicero idejében is pusztuló félben levő latin nemzetnek az ókor végső határán bekövetkezett elenyészte után idegen népek tulajdonává válva, új életre pezsdült a román nyelvekben. A görög népnek a fentebbiekben kimutatott ethnikai, történeti és nyelvi egységéből önkényt következik az az egység, mely *irodalmában* is mutatkozik, s azért ebben a tekintetben még csak azt tartom kiemelendőnek, hogy a nagymérvű ókori tanulmányok és a népköltészet mivolta képezik azt a tartalmi káposot, mely a középkori görög (byzantiumi) irodalmat az ókorihoz és az újkorit a középkorihoz hozzáfűzi. Ha tehát ily módon a görögséget minden tekintet egységesnek mutatja, akkor a reá vonatkozó ismereteket, t. i. az ó-, közép- és újkori görög philológiát is egy nagyobb egységbe tartozónak kell tekintenünk. A mi már most a *latin* philológiát illeti, úgy be kell ismernünk, hogy ott a közép- és újkori

¹⁹⁾ V. ö. Gustav Körting, Neugriechisch und Romanisch. Ein Beitrag zur Sprachvergleichung. Berlin, Gronau, 1896 (ismerttettem a Nyelvt. Közleményekben, XXVII [1897] 109—113. ll.) és K. Dieterich, Neugriechisch und Romanisch, Kuhn, Zeitschr. f. vergl. Sprachforsch. 39 (1904); 1.

rész nem áll, mert nem állhat oly szoros kapcsolatban az ókorival, mint a görögben. Hiszen, mint az imént említettem, a latin nemzet az ókor végső határán kivészett, míg a görög mai napig él. Ennek következménye, hogy a közép- és újkori görög philologia egy élő nemzetre vonatkozó tudomány, s ilyen lévén, szó van benne nemcsak nyelvről és irodalomról, de az élő nemzetnek történetéről is, míg a közép- és újkori latin philologia a latin nemzetnek már az ókorban való kivészte folytán nem szólhat latin nemzeti történetről, hanem csak az idegen népeknél divó, ókorból átvett irodalmi latin nyelvet és ezen a nyelven való irodalmat tárgyalhatja, mely nyelv és irodalom, épen azért, mivel nem nemzeti talajon él, hanem idegenen tengődik, nem is nemzeti, mint a közép- és újkori görög, hanem holt nyelv és irodalom. Az élő nemzeti talaj hiányából magyarázható, hogy a közép- és újkori latin nyelv ügyszólván semmiméj változáson se ment keresztül, hanem az írók kisebb-nagyobb tanultsága szerint kisebb-nagyobb hasonlatosságot mutat az ókori irodalmi nyelvhez, míg a közép- és újkori élő görögségnél nemcsak a népnelv, hanem az archaizáló *ζαθαρολογία* is jelentékeny változásoknak volt és van kitéve.²⁰⁾ Tehát a közép- és újkori latin nyelv csak tespedésénél fogva azonos az ókorival, és az irodalom csak nyelvének azonosságával és a tárgy tekintetében való utánzásával fűződik hozzá az ókorihoz; de mivel a latin nyelvnek és latin nyelvű irodalomnak a közép- és újkoron át való uralma azt az óriási hatást tükrözteti vissza, melyet a latin nemzet hatalmas culturája egész Európára gyakorolt, úgy vagyok meggyőződve, hogy helyesen eselekszünk, ha nemcsak a görögnél, hanem a latinnál is hozzácsatoljuk a közép- és újkori philológiát az ókorihoz.

Ez az a program, melyet a jövőben magáévá kell tenni a *classica philológiának*, nemcsak a tények fentebb kifejtett benső igazságánál fogva, hanem praktikus tekintetéből is, mert a jelenünkhöz közelebb álló későbbi korok bevonása fokozza az érdeklődést ez iránt a tudomány iránt, és ez az érdeklődés fogja jelentékeny mértékben biztosítani annak jövőjét. Nagyon helyesen

²⁰⁾ Ezt beismeri K. Krumbacher is a 12. jegyzetben említett munkájának 207. lapján a 71. jegyzet vége felé.

jegyzi meg Krumbacher²¹⁾ Vahlennek²²⁾ a classica philologia jövőjeért való aggodalmát kifejező szavaira: «Wenn der befürchtete Untergang der klassischen Studien, der wohl den Niedergang der unloslich unter sich verbundenen Geisteswissenschaften überhaupt bedeuten würde und wird, noch aufzuhalten ist, so kann es gewiss nicht durch die von manchen Kurzsichtigen gewollte Beschränkung auf die klassische Zeit (oder gar auf die Schulaufgaben) geschehen, sondern nur durch eine Kühne, von ästhetischen und pädagogischen Rücksichten unbehinderte Ausbreitung über die angrenzenden Völker und Zeiten und die von grossen Gesichtspunkten getragene Betrachtung aller Kulturgebiete». Igen, rövidlátás, ha a classica philológiát a jövőben is az ókori görögség és latinság terére szorítjuk, és nem törekszünk inkább arra, hogy azt a mindenkori görögség és latinság általánosabb érdekű tudományává tegyük! Újabb időkben annyira változtak a viszonyok, hogy a classicus tanulmányokra talán jobb jövő vár Amerikában, mint Európában. Míg pl. a chicagói világkiállítás alkalmával tartott amerikai pädagogiai congressus egy elenyészőben csekély ellenzékkel szemben óriási többséggel határozta el megkövetelendőnek a görög nyelv ismeretét az érettségi vizsgálaton, addig Európában és főképen a classicus tanulmányok hazájában, Németországban, szüntelenül heves támadásokban részesítik ezt a tudományt. Ily kedvezőtlen viszonyok között leghelyesebben járunk el, ha a classica philológiát kialakítjuk egy időszerűbb tudományyá. Vonjuk tehát bele a közép- és újkori görög és latin philológiát a classica philologia körébe, és miveljük ilyen irányban ezt a tudományt irodalmi munkásságunkban és tanári működésünkben! De nemcsak az irodalomban és az egyetemen, hanem a középiskolában se térhetünk ki ez elől a jobb belátás elől, hanem meggondolva azt, hogy a görögség keresztény művelődésünk forrása és a latin egész Európában annak fő organuma, igazat kell adnunk Kuhlmannak, a mikor a keresztény görög és latin íróknak gymnasiumokban való olvasása érdekében felszóal. Ezenkívül magyar érdekeink

²¹⁾ A 12. jegyzetben említett munkájának 218. lapján a 119. jegyzetben.

²²⁾ L. Sitzungsber. d. preuss. Akad., 1902, julius, 796. s. kk. II. (v. ö. Krumbachernek az előbbi jegyzetben idézett helyét).

megkívánják, hogy különösebben foglalkozunk egyrészt a byzantiumi történészekkel, kiknek reánk vonatkozó tudósításai vándorlásainktól és a honfoglalástól kezdve egészen Hunyady János koráig terjednek, másrészt a magyarországi latinsággal, melynek művelődésünkre nézve nagyjelentőségű uralma egészen forradalmunk koráig terjed. Elmékedésemet annak az óhajnak kifejezésével zárom be, hogy a magyarországi tanárság, de főképen az egyetemi hallgatók számára *a középkor és újkori görög és latin philológiával kiegészített classica philológiának kézikönyve adassék*, mely egy egységes tervezet követelte terjedelemben és rendszeres tárgyalásban adja ennek a tudománynak egyes disciplináit. Mily nagy szükség van nálunk egy ilyen munkára, azt mindenki beláthatja, a ki tudja, hogy hiájával vagyunk a classica philologia egyes szakait kellő tudományossággal és a magyar igényeknek megfelelő módon tárgyaló könyveknek. Épen azért már 1890-ben mint a Budapesti Philologiai Társaság főtitkára²³⁾ hangoztattam egy ilyen kézikönyvnek²⁴⁾ a szükségességét, és a múlt év folyamán ugyanabban az ügyben két emlékiratot nyújtottam be a Vallás- és Közoktatásügyi Ministeriumnál. Legújabbán a Budapesti Philologiai Társaság f. évi januarius 14-én tartott közgyűlésén elnökének Heinrich Gusztávnak indítványára maguévává tette az ügyet, s így remélhető, hogy a tervezet meg fog valósulni.

²³⁾ A társaság januarius 26-án tartott közgyűlésén felolvasott jelentésben. I. Egyet. Phil. Közl. XIV (1890), 152—153. II.

²⁴⁾ Vári Rezső *A classica philologia módszerezítése hazánkban czimű értekezésében* (Egyet. Phil. Közl. 1895) csak egyes disciplinák kézikönyveit kívánja.

FÜGGELÉK.

I. A classica philologia disciplinái.

Ezeket először kolozsvári dékáni beszédemben (I. a 3. jegyzet) csoportosítottam. Az ott adott csoportosításon javítottam azóta a classica philologia encyclopaediájáról szóló egyetemi előadásaimban, s a midőn ezt a javított csoportosítást ezennel közlöm, teszem ezt azért is, hogy ennek kapasan alkalmat vegyek magamnak az ó-, középkor és újkori görög és latin nyelv, irodalom és történet egységének részletesebb kimutatására. Megjegyzem, hogy az itt adott csoportosítás némileg eltér attól a csoportosítástól is, melyet az Egyet. Phil. Közl. f. évi (29-ik) évfolyamának 181-ik lapján (Vári Rezső közleményére tett megjegyzésemben) adottam.

A) A classica philologia bevezető disciplinái.

I. A classica philologia encyclopaediája.

II. A classica philologia története.

B) A classica philologia fő disciplinái.

a) A classica philologia nyelvi disciplinái.

A görög nyelv korszakai. I. Óskorszak, a legrégebb időktől Kr. e. 1000-ig. Kezdetét veszi a görög nyelvnek az indogermán anyanyelvűből való kiválásával, és tart a dialectusoknak kifejlődéséig, k. b. Kr. e. 1000-ig; mivoltáról nyelvemlékek hiányában csak az indogermán összehasonlító nyelvészet ad némi felvilágosítást. **II. Az ókori dialectusok korszaka, Kr. e. 1000—500.** A görög nyelv történeti korszakát, t. i. azt az időt, melyből már nyelvemlékeink vannak, az ókori dialectusok korszaka nyitja meg, melyből a legrégebb nyelvemlékek származnak. Ebben a korszakban nem volt egy általánosan beszélt és írott nyelv, hanem az iro-

dalom egyes fajai az egyes dialectusok nyelvén műveltettek. *III. Az attikai dialectus korszaka, Kr. e. 500—323.* A dialectusok közül kiemelkedett a Kr. e. ötödik században az attikai nyelv, és mindinkább háttérbe szorította a többi dialectusokat; különösen akkor állott ez be, a mikor N. Sándor messze földekre kiterjesztette az attikai nyelv uralmát. Ennek a korszaknak végső határát k. b. N. Sándor halála évével jelölhetjük. *IV. Az ókori κοινή διάλεκτος korszaka, Kr. e. 323—Kr. u. 324.* A N. Sándor által kelet uralkodó nyelvéné tett attikai nyelv nem maradt meg sokáig eredeti állapotában, hanem bizonyos, a görög nyelvben mindaddig csak szorványosan előforduló nyelvi sajátosságok fokozatos általánosításával átváltozott hang-, szó- és mondatnyelvben. A hangszin tekintetében a magánhangzóknál (η, υ, ε, ο, ω) az *i* hang, a mássalhangzóknál (β, γ, δ, θ, ζ, χ) a hebesítés lép előtérbe; az analogikus képzések egyszerűbbé teszik a név- és igeragozást, és egyszerűbbé válnak a mondatalkotás szabályai is. De a leglényegesebb változás abban mutatkozik, hogy a hangsúly, mely eddigelé a hangerő és hangfok által képezetett (oly módon, hogy a hangsúlyozott szótag erősebb és magasabb volt mint a hangsúlytalan), függővé tette magától a hangnak még egy harmadik tulajdonságát is, a hanghúzatot, mely mindaddig a szótagok tulajdona volt, s ezáltal megváltoztatta a hanghúzami viszonyokat. T. i. a hangsúlyozott szótag most már nemcsak erősebb és magasabb, de hosszabb is volt a többinél, melyek azzal szemben gyöngébben, mélyebben és rövidebben hangzottak. A hosszúság nem jellemző tulajdona többé a szótagnak, hanem mindig a hangsúlyhoz esatlakozik, és azzal együtt változtatja helyzetét, pl. *ελίγος* és *ελίγοςίτος*, de régebben *ελίγος* és *ελίγοςίτος*. Mindezen változások a Kr. u. első századokban lettek általánosakká, főtulajdonságait képezvén az attikaiból kifejlett, és egész keleten elterjedt köznyelvnek, az ókori *κοινή διάλεκτος*-nak, melynek ideje kiterjeszthető k. b. N. Constantinus trónraléptéig. Ez a *κοινή διάλεκτος* az a talaj, mely az újjörög kiejtésnek alapját képezi. *V. Az újkori dialectusok korszaka, Kr. u. 324—1821.* Természetes, hogy a *κοινή διάλεκτος* nagy kiterjedéséhez képest nem sokáig tarthatta meg egységes alakját, hanem kezdett nyelvjárásokra oszlani. Ez az oszlás azonban csak akkor ölthetett határozott alakot, mikor a régi dialectusok már elenyésztek vagy legalább enyészőfélben voltak, mert különben befolyásolták

volna az új dialectusok keletkezését. Az új dialectusok azonban csak a szókincsben mutatnak többszörösen az ókorból öröklött nyelvyanyagot, de a nyelv fősajátosságát képező hang- és szótan tekintetében úgyszólván teljesen függetlenek az ókori nyelvjárásoktól, az egyetlen tzaconi dialectus kivételével a Peloponnesusban, mely közvetlenül a régi laeonok (spartaiak) nyelvéből származik, és él még napjainkban is. Suetonius említi (Tiberius, 50), hogy a rhodusiak a Kr. u. első században még dör nyelven beszéltek, és a következő századból való Pausanias megjegyzi (4, 27, 11), hogy a messeneiek az ő idejében még saját régi nyelvjárásukat használták; de éppen ezeknek a tényeknek mint kivételeseknek kiemelése bizonyítja, hogy ebben az időben az ókori dialectusok egészben véve már elenyésztek. Tehát k. b. eltaláljuk az igazságot, ha az ókori *κοινή διάλεκτος*-ból származó újkori dialectusok kifejlésének kezdetét a Kr. u. negyedik század tájára tesszük. *VI. Az újkori κοινή διάλεκτος korszaka, Kr. u. 1821-től napjainkig.* A tizenkilencedik század első felében a görög nemzet új életre ébred hosszás szunnyadásából, kivívja (1821-ben kezdődő szabadságharczával) függetlenségét a tulajdonképeni Görögországban, és a politikai egységesség maga után vonja egy általánosan beszélt nyelvforma egységes voltának a szükségességét. Kifejlődik a szóbeli érintkezés általános organumaként egy új köznyelv, egy új *κοινή διάλεκτος*, a *καθημερινή* vagy *δημόδης γλώσσα*, mint a mai görögök nevezik, Chacridákisz elnevezése szerint a *πολιτική γλώσσα*, mert leginkább a művelődés központjaiban, a városokban van elterjedve. A mai köznyelv mellett létező dialectusok mind az előbbi korszakban keletkezett új dialectusok folytatásai, az egyetlen tzaconi dialectus kivételével, mely, mint említettük, közvetlenül a régi laeon dialectusból származott le napjainkig. — A görög nyelv minden korszakában volt kisebb-nagyobb különbség a *nép- és irodalmi nyelv* között. Már Homerus nyelvéről be van bizonyítva, hogy az különböző elemekből alakult műnyelv, és kétséget nem szenved, hogy általában véve az ókori írók a beszélt nyelvtől többé-kevésbé elütő műnyelvet használtak. Még nagyobbá vált ez a különbség a beszélt és írott nyelv között a középkorban, a mikor úgyszólván az összes byzantiumi írók a nyelvnek ókori formáját használták, míg a beszélt nyelv tovább fejlődött, úgy hogy a két nyelv között való nagy eltérés a «kétnyelvűség» (*διγλωσσία*)

színezetével bírt. Az újkorban kisebbitette ezt a két nyelvforma között való nagy eltérést Koraisz (1748—1833) az által, hogy a beszélt nyelv fő elemeit beleolvasztotta az irodalmi nyelvbe; de az általa ily módon megteremtett újkori irodalmi nyelv (*καθαρεύουσα*) is még mindig archaistikus színezetű, és van a görögök között Koraisz óta egy, igaz hogy mindeddig nagy kisebbségben levő párt, mely ezt a szintén *διδασκαλική*-nak nevezett, de a középkorinál mérsékeltőbb különbséget is el akarja enyészteni a beszélt népnyelvnek az irodalomba való teljes bevitele által. Ez az a «nyelvkérdés» (*γλωσσικόν ζήτημα*), mely a görögöket Koraisz óta szüntelenül és élénken foglaltoztatja.

A latin nyelv korszakai. *I. Óskorszak, a legrégebb időktől Kr. e. 240-ig,* az első pun háború befejezéseig. Kezdődik a latin nyelvnek az indogermán anyanyelvből való kiválásával. Ide tartozik a latin nyelvnek történetelőtti időszaka, t. i. az az állapota, melyről nyelvemlékek hiányában csak az indogermán összehasonlító nyelvészet ad némi felvilágosítást. Ide tartozik továbbá a latin nyelv történeti időszakának a kezdete, melyből a legrégebb nyelvemlékek származnak, mint pl. a *carmen arvale*, *carmen saliare*, *leges duodecim tabularum*, melyek azonban csak részben maradtak ránk eredeti alakjukban. *II. Archaikus korszak, Kr. e. 240—106-ig,* Cicero születéseig. Ebbe esik a római irodalom történetének a kezdete. Lényegesen befolyásolták a nyelv fejlődését az első költők, kik közül a régiebbek, mint pl. Livius Andronicus (*Odyssea-fordítás*), Naevius (*de bello punico*), az eposban még ragaszkodnak ugyan a népies versus saturniushoz, de a későbbiek, élükön Enniusszal (*annales*), nemcsak hogy az idegen (görög) hexameterhez alkalmazták a nyelvet, hanem azt bizonyos szabályokhoz is kötötték, s így alapját vetették a műveltek és a nép nyelve (*sermo plebejus, rusticus és sermo urbanus*) elkülönülésének. Ezzel a fejlődéssel szemben egy ideig meglehetősen ragaszkodik a régiebb nyelvhez a hivatalos stílus. Ebből a korból való számos felirat ad nekünk felvilágosítást a korabeli népnyelvről. *III. Arany korszak, Kr. e. 106—Kr. u. 14-ig,* Augustus haláláig. Az elkülönülés a *sermo plebejus* és *sermo urbanus* között végleg kifejlődik. Csak az előbbi fejlődik tovább akadály nélkül, míg a *sermo urb.*, mely egyszersmind az irodalom nyelve is, szigorú szabályok közé szorul, melyektől csak kevés eltérés volt megengedhető; de a köl-

tőknél számos archaismus és vulgarismus található. Ebbe és a következő korszakba esik a latin köznyelvnek elterjedése egész Italiában, és ezzel kapcsolatban a többi itáliai nyelveknek visszaszorítása és elnyomása. *IV. Ezüst korszak, Kr. u. 14—117-ig,* Hadrianus trónralépteig. Az egyén megtöri a nyelvnek arany korszak szabta merev szabályait, és jellemzi ezt a korszakot a költői nyelvnek a prózába való erős behatolása. Ennek az időnek népies nyelvet Petronius töredékesen (*cena Trimalchionis*) fennmaradt regényéből és számos pompejibeli feliratból ismerjük. *V. Archaizáló korszak, Kr. u. 117—324-ig,* Nagy Constantinus trónralépteig. Azzal törekedtek új életet adni a vénülő irodalmi nyelvnek, hogy kezdtek visszatérni a Cicero előtti archaikus latinsághoz. Ennek a törekvésnek megvan az a haszna, hogy így maradtak fenn számunkra ama régi kor nyelvének sok olyan sajátosságai, melyek különben ismeretlenek volnának előttünk. *VI. Vas korszak, Kr. u. 324—565-ig,* Justinianus haláláig. Az irodalmi nyelv a *sermo plebejus* behatolása folytán megtelik vulgarismusokkal, azonkívül előtérbe lépnek a provincialismusok (így van szó pl. galliai és afrikai latinságról), s így az irodalmi nyelv nagy átalakuláson megy keresztül. E közben a népnyelv akadály nélkül fejlődött tovább, míg végre a latin nép kipusztulásával idegen népek talaján új életre pezsdülve kifejlődtek belőle a román nyelvek (francia, olasz, spanyol, portugál, oláh). *VII. A holt nyelv korszaka, Kr. u. 565-től napjainkig.* Az irodalmi nyelv, mint idegen népek által mesterségesen eltanult, tehát holt nyelv, a középkorban Nyugat-Európa és hazánk kulturájának fő organuma, majd az újkorban az európai nemzeti nyelvek által mindinkább háttérbe szorítottatik, míg manap már úgyszólván csak mint a római katolikus egyház és a classica philologia internationalis nyelve szerepel. Megvan a törekvés a klasszikus latin nyelv használatára, és ez a törekvés az illetők kisebb-nagyobb tanultsága szerint vezet kisebb-nagyobb mértékben sikerre; de legtávolabb áll a klasszikus latinságtól a tanulatlanoknak anyanyelvük elemeivel vegyített latinsága, az úgynevezett *culinaris latinság*, melynek egyik fajtát képezi az úgynevezett magyarországi latinság.

I. Görög és latin hangtan, szótan (etymologia), syntaxis és dialectologia.

- II. Görög és latin lexicographia.
- III. Görög és latin stilistika.
- IV. Görög és latin rhetorika.
- V. Görög és latin metrika.

b) A classica philologia irodalmi disciplinái: a görög és római (latin) irodalom története.

A görög irodalom korszakai. *I. Okor, a legrégebb időkől Kr. u. 324-ig*, Nagy Constantinus trónralépteig. Az okor a pogányság irodalmát tárja elénk, végső határa Nagy Constantinus idejébe tehető, mert ekkor a keresztény termékek már túlsúlyban vannak a pogányokkal szemben úgy a költészetben, mint a prózában. Egyébiránt Nagy Constantinus ideje nemcsak az irodalom, hanem a nyelv tekintetében is határt képez a görögség ó- és középkora között. Az ógörög irodalmat sokan Kr. u. 527-ig, Justinianus trónralépteig szokták vinni, mert Justinianus 529-ben az utolsó pogány iskolát, az athenaei újplatonikus philosophiai iskolát bezáratta; ámde ennek a tengődő tanintézetnek bezárása sokkal kisebb jelentőségű, hogysen az ó- és középkor irodalmának határát jelezhetné. Krumbacher ezt a határt byzantiumi irodalomtörténetének első kiadásában a Kr. u. kilencedik század közepére (842) teszi, de a második kiadásban eltér ettől a nézettől és Nagy Constantinus ideje mellett foglal állást. *I. Classikus korszak, a legrégebb időkől Kr. e. 323-ig*, Nagy Sándor haláláig. Ez a korszak a költészet három fő fajának, az eposznak, lyrának és drámának egymásután és egymásból való kifejlesztésével, a próza fő fajainak, a történetírásnak, szónoklatnak és bölcsészetnek megteremtésével, és mind emé fajoknak a legnagyobb tökéletességre vitelével egyedül áll a világirodalomban. *2. Alexandriai korszak, Kr. e. 323—30-ig*, Augustus trónralépteig. A görög szellem hatalmas teremtő geniusa eltörpül, és csak az elegiában (Callimachus), epigrammában, tanköltészetben (Aratus, phænomena) és philosophiában (Theophrastus, stoikusok, epicureusok, sceptikusok) virágzik; de az újattikai comedióban (Menander, Philemon, Diphilus) és a bucolikus költészetben (Theocritus, Bion, Moschus) oly nemes gyümölcsöket terem, melyek a classikus korszakkal való versenyt kiállják. Ebben a korszakban gyűjtik össze, rendezik és dolgozzák fel a classikus kor irodalmi kincseit, főleg Alexandriában, a honnan ez a korszak

nevét veszi. *3. Római korszak, Kr. e. 30—Kr. u. 324-ig*. Így neveztetik, mert ekkor, ha nem is nagy mértékben, de mégis érezhetően mutatkozik a római szellem befolyása. *II. Középcagy byzantiumi kor, Kr. u. 324—1453-ig*, Konstantinápolynak (Byzantiumnak) II. Mohamed által való elfoglalásáig. A kereszténynyé vált görögség középkori irodalmának jellegét kiváló mértékben az irodalmi nyelv akkori állapota határozza meg, t. i. a byzantiumi írók legnagyobb része a classikus ógörög nyelvet használja, s csak igen ritkán törekszik a korukbeli beszelt köznyelvnek kisebb-nagyobb mértékben való érvényesítésére, úgy hogy a nyelv tekintetében ezen kor irodalmának két fő, egymástól terjedelemre nézve nagyon különböző fajtát kapjuk: az egyik az ógörög nyelvet követő műnyelv irodalma, melyben a próza (legkiválóbb faja a történetírás) sokkal nagyobb tért foglal el mint a költészet (legkiválóbb az egyházi költészet); a másik a népnyelvi irodalom, melyben viszont a költészet van túlsúlyban a próza felett. A középkor irodalma távolról se vetekedhetik az ókorival, azonban történetírásának és egyházi költészetének becsességén kívül megvan az az érdeme is, hogy őrizte és magyarázta a classikus irodalmat, továbbá hogy egyetemes irodalom- és kulturtörténeti szempontból egy igen fontos és érdekes kor kepet tárja elénk. *I. A korai byzantinismus korszaka, Kr. u. 324—641-ig*, III. Heraclius császár haláláig. Ebben a pogány görög szellem a kereszténységgel folytatott végső küzdelmében teljesen legyőzetik, a mi után maga után vonja a középkori görög keresztény szellemnek a byzantinismusnak kialakulását. *2. A tespedés korszaka, Kr. u. 641—842-ig*, Theophilus császár haláláig. A görög szellem kimerül ama hosszan tartó, heves harcok folyamán, melyeket egyrészt az előbbi korszakban a pogányság és kereszténység, másrészt ebben a korszakban a képromboló és képmádó keresztények egymással megvívta. *3. A virágzás korszaka, Kr. 842—1453-ig*. Ebbe a korszakba esik a népies (népnyelvi) költészet felvirágzása és a prózairodalom (különösen a történetírás) nagy fellendülése. *III. Újkor, Kr. u. 1453-től napjainkig*. Az újkori görög irodalom főképen próza-irodalmának archaizáló nyelvében (*καθαρολογία*) mutatja a középkor révén az ókor hatását. Fialat volta daczára is van nem egy terméke, melytől becsülésünket meg nem vonhatjuk. *I. A tespedés korszaka, Kr. u. 1453—1700-ig*. Az elhanyagolást előidézi a bar-

bár török uralom. 2. *Az újjászületés korszaka, Kr. u. 1700—1821-ig*, a görög szabadságharc kitöréseig. A török hatalom gyöngülése folytán a görögség új életre ébredve, nemzeti érzésének és művelődésének gyarapítására törekszik; különösen kiválik ezeknek a törekvéseknek közepette Koraisz, kinek a nyelv (κρητισμός) körül szerzett érdemeit már a görög nyelv korszakairól szóló résznek a végén méltattuk. 3. *A virágzás korszaka, Kr. u. 1821-től napjainkig*. A görög szabadságharc a nemzet k. b. csak egy harmadának, a tulajdonképeni Görögországban élő résznek függetlenítését eredményezte ugyan a török járom alól, de ennek megvolt a jó hatása a török hódoltságban maradt nagyobb részre is, úgy hogy az irodalom művelése általános virágzásnak indult.

A római (latin) irodalom korszakai. 1. *Ókor, a legrégebb időktől Kr. u. 565-ig*, Justinianus haláláig. 1. *Őskorszak, a legrégebb időktől Kr. e. 240-ig*, az első pün háború végeig. Ebből az időből csak némi irodalmi emlékek maradtak fenn, mint pl. a carmen arvale, carmen saliare, leges duodecim tabularum. 2. *Archaikus korszak, Kr. e. 240—106-ig*, Cicero születéseig. A fejlődés korszaka, melyben általánosan érvényesül a görög befolyás. Legnevezetesebbek, a költők között: Livius Andronicus (Odyssea fordítás), Cn. Naevius (de bello punico), T. Maccius Plautus (comœdia-író), Q. Ennius (annales), P. Terentius (comœdia-író), L. Accius (tragedia-író), Lucilius (satíra-író); a prózairók között: M. Porcius Cato Censorius (origines, de re rustica). 3. *Arany korszak, Kr. e. 106—Kr. u. 14-ig*, Augustus haláláig. Ennek a korszaknak első felében, Cicero idejében, görög hatás alatt főképen a próza virágzik. Legkiválóbbak, a költők között: Lucretius Carus (de rerum natura), Valerius Catullus (lyrikus); a prózairók között: C. Julius Cæsar (történetíró), Cornelius Nepos (történetíró), C. Salustius Crispus (történetíró), M. Tullius Cicero (szónok), M. Terentius Varro (polyhistor). A korszak másik felében, Augustus idejében viszont, szintén görög hatás folytán főképen a költészet virágzik. Legkiválóbbak, a költők között: P. Vergilius Maro (epikus), Q. Horatius Flaccus (lyrikus), Albius Tibullus (lyrikus), Sex. Propertius (lyrikus), P. Ovidius Naso (lyrikus); a prózairók között: T. Livius (historikus). 4. *Ezüst korszak, Kr. u. 14—117*, Hadrianus trónralépteig. Az előbbi korszak hatása folytán a költői nyelv erősen behatol a prózába, és az írók törekednek a nyelvnek arany-

kor szabta merev szabályait megtörni. 5. *Archaizáló korszak, Kr. u. 117—324-ig*, Nagy Constantinus trónralépteig. A vénülő irodalomnak főképen a nyelv segítségével törekednek új életet adni, az által, hogy visszatérnek a Cicero előtti archaikus latinsághoz. Ebben a korszakban lép fel a keresztény irodalom. 6. *Vas korszak, Kr. u. 324—565*. A nyelv a sermo plebejus behatolása folytán megtelik vulgarismusokkal és provincialismusokkal, és a keresztény irodalom már uralkodó szerepet játszik. II. *Középkor, Kr. u. 565—1453-ig*, Constantinápolynak II. Mohamed által való elfoglalásáig. A latin irodalom, mivel a latin nép már az ó- és középkor határán kivészett, nem nemzeti irodalom többé, hanem egy Európa idegen népeitől általánosan művelt ugyan, de holt nyelvű irodalom. III. *Újkor, Kr. u. 1453-től napjainkig*. Ez a holt nyelvű latin irodalom az újkorban az európai élő nyelvű, nemzeti irodalmak által mindinkább háttérbe szorítottatott, úgy hogy manap úgy szólva csak a római katolikus egyház és a classica philologia körében játszik szerepet.

c) A classica philologia vallási és művészeti disciplinái.

- I. Görög és római mythologia (és görög keresztény hit).
- II. Görög és római istentisztelet (cultus).
- III. Görög és római színház (és táncz).
- IV. Görög és római zene (ének- és hangszer-zene).
- V. Görög és római képző művészetek (archæologia) és numismatika.

d) A classica philologia magán- és állam-intézményi disciplinái.

- I. A görög és római magán-élet intézményei.
- II. Görög és római állami és jogi intézmények.
- III. Görög és római hadi intézmények.

e) A classica philologia történeti disciplinái.

- I. A keleti népek földrajza (topographiája) és története.

Annál a sokszoros érintkezésnél fogva, melyben a görögök és rómaiak a keleti népekkel állottak, szükséges amazok történetének jobb megértése ezéljából a classica philologia történeti disciplinái közé a keleti népeknek habár csak rövidre szabott földrajzát és történetét is fölvenni.

II. A görögök és rómaiak földrajza (topographiája) és története.

A görög történet korszakai. I. Ókor, a legrégebb időktől Kr. u. 395-ig. Az ókorban az európai, pogány hellenismus játszsza a főszerepet. *1. A tulajdonképeni (szorosabb értelemben vett) Görögország hellenismusának korszaka, a legrégebb időktől Kr. e. 338-ig.* Hős (mythikus) korszak; királyság, legrégebb görög államok (Creta Minos alatt, Mycenae Agamemnon alatt, Troia), trójai háború. A dórok, aeolok, ionok vándorlása Kisázsiaiba; a dórok vándorlása Thesaliából a Peloponnesusba, Colonisatiók az Aegeus- és Középtenger partvidékein Alsó-Italiáig és Siciliáig. A nemesség uralma, tyrannis. Előterbe lép Sparta Lyeurgus alatt és Athenae Solon és Pisistratus alatt. Perzsa háborúk, Athenae hegemoniája (democratia: Pericles korszaka); peloponnesusi háború, Sparta hegemoniája; Thebae hegemoniája. A macedonok előterbe lépnek, és II. Fülöp Kr. e. 338-ban győzedelmeskedvén Chaeroneánál, a tulajdonképeni Görögországot hatalma alá hajtja. *2. A macedonai hellenismus korszaka (Macedonia hegemoniája), Kr. e. 338—146.* Nagy Sándor világhuralmat alapít, és keletnek ethnikai és culturabeli hellenisálása által megteremti a hatalmas ázsiai hellenismust. Halála után vezérei, a diadochusok, osztozkodnak világbirodalomán. A rómaiak hódítása folyamán Mummius Kr. e. 146-ban megveri a görögöket az Isthmuson és lerombolja Corinthust, mire a tulajdonképeni Görögország Macedonia római helytartójának főhatósága alá kerül. *3. A római uralom korszaka, Kr. e. 146—Kr. u. 395.* Ebben a korszakban a görögségre nézve kedvező momentum a római világbirodalom első ideiglenes kettéosztása (Kr. u. 284—324), a mennyiben t. i. ez az esemény a birodalom keleti felének s így a benne uralkodó szerepet játszó görögségnek is önállóbb voltát eredményezte. Ugyanis Diocletianus (Kr. u. 284—305) trónraléptekor Kr. u. 284-ben megosztva birodalmát Maximianusszal, neki adta annak nyugoti felét, maga pedig a keleti részt tartotta meg és Nicomediát választotta székvárosának, míg Maximianus Mediolanumban székel. Még jelentősebb momentum a görögségre Nagy Constantinus uralkodása, a ki ellenfeleinek legyőzése után Kr. u. 324-ben bekövetkezett trónraléptével ismét egygyé tette ugyan a római birodalmat, de az által, hogy a birodalomnak köny-

nyebb kormányzás ezéjából megtartott kettéosztásában a nyugoti rész fővárosául Romát hagyva meg, a keleti rész fővárosává s egyúttal saját székhelyévé Kr. u. 328-ban Constantinopolis (Nova Roma) néven Byzantiumot tette meg; hatalmas politikai és kulturai központot teremtett a görögség számára. Az sem csekély fontosságú az immár keresztényneké vált görögségre nézve, hogy míg Diocletianus a keresztényeket üldözte, és Nagy Constantinus ellenfelei is a pogánysághoz szítottak és pogány katonákkal harezoltak, addig a mely belátású Nagy Constantinus türelmes volt a nagy szerepre hivatott keresztény vallás iránt, keresztényekből allította össze győzedelmes hadait, és Kr. u. 337-ben halálos ágyán maga is keresztény hitre tért. A görögség végleges politikai önállósítása együtt járt a római birodalom keleti felének Kr. u. 395-ben bekövetkezett végleges függetlenítésével, a mikor t. i. Nagy Theodosius felosztva birodalmát két fia között, a keleti részt Arcadiusnak, a nyugotit Honoriusnak adta. Ez a római birodalom második és végleges felosztása; ettől fogva már csak keletrómai és nyugatrómai birodalomról (esászárságról) van szó. *II. Középkor, vagyis a byzantumi (keletrómai) birodalom története, Kr. u. 395—1453-ig.* A középkorban a kimerült európai hellenismus háttérbe szorul, és a Nagy Sándor alkotta ázsiai, keresztényneké vált hellenismus játszsza a vezérszerepet; belőle meríti a byzantinismus legjobb erőit, úgy hogy a byzantiumi birodalom nem egyéb, mint római államhatalommal szervezett, de nem római, hanem görög nemzeti és culturalis alapokon nyugvó, tehát görög birodalom. *1. A Justinianus előtti korszak, Kr. u. 395—527-ig.* Justinianus trónralépteig. *2. Justinianusnak és utódainak korszaka, Kr. u. 527—610-ig.* Heraclius trónralépteig. *3. Heraclius családjának és az izlammal való harezoknak korszaka, Kr. u. 610—717-ig.* III. (isauriai) Leo trónralépteig. *4. A regeneratio korszaka az isauriai családból való esászárok alatt, és a képrömbölés korszaka, Kr. u. 717—867-ig.* I. Basilius trónralépteig. *5. A hatalom tetőpontjának korszaka a macedonai dymastia alatt, Kr. u. 867—1025-ig.* VIII. Constantinus trónralépteig. *6. A birodalom elhanyaglásának korszaka, Kr. u. 1025—1081-ig.* I. Alexius Comnenus trónralépteig. *7. A Comnenusok és Angelusok családjának korszaka, Kr. u. 1081—1204-ig.* mely évben a keresztések Konstantinápolyt elfoglalják és az újonnan alapított latin esászárság székhelyévé teszik.

mig a görög (byzantiumi) császárok Nicaeában székelnek. 8. *A byzantiumi császárok Nicaeában való székelésének korszaka, Kr. u. 1204—1261-ig*, mely évben a nicaei császárok Konstantinápolyt visszafoglalják és a latin császárságnak véget vetnek. 9. *A Palaeologusok családjának korszaka, Kr. u. 1261—1453-ig*, Konstantinápolynek II. Mohamet által való elfoglalásáig. III. *Ujkor, Kr. u. 1453-tól napjainkig*. Ebben a korban a kimerült ázsiai hellenismus visszaszorul, és a kipihent európai keresztény hellenismus lép előtérbe. 1. *A török uralom korszaka, Kr. u. 1453—1821-ig*. A hódoltság súlyos állapotában javulás állott be a 18. század kezdete óta, a mikor már a török hatalom gyengülő-félben volt. Ettől az időtől kezdve ugyanis a török szultán a konstantinápolyi előkelő görögök (phanarióták) közül nevezte ki a meghódított Moldvának és Oláhországnak török főhatóság alatt levő fejedelmét (hoszpodárjait), kiknek idejében ez a két ország úgyszólván görög földdé lett, s a kik általában véve sok jót tettek a görögség érdekében. 2. *A görög szabadságharcz korszaka, Kr. u. 1821—1832-ig*. A görögség, miután a 18. század folyamán anyagilag és a cultura tekintetében megerősödött, 1821-ben megkezdte hősiességét a török uralom ellen: már győzelmes volt a török felett, de ügye új veszedelembé jutott az által, hogy Ibrahim egyiptomi pasa segílyt nyújtott a szultánnak; ekkor azonban az európai nagyhatalmak léptek közbe, 1827-ben Navarinónál (a régi Pylus Elisben) a török hajóhadat tönkre tették és a törökkel való hosszas alkudozások után 1830-ban Görögországot (a régi, szorosabb értelemben vett földet) szabad államnak nyilvánították, mire a görögök 1832-ben Ottó bajor királyi herceget mint I. Ottót királylyá proclamálták. Ez a görög állam azonban a görögségnek k. b. csak egy harmad részét foglalja magában, míg két harmad része még mindig török alattvaló. 3. *A görög királyság korszaka, Kr. u. 1832-től napjainkig*. Mivel a görögök között az Ottóval bejött számos bajor katona és hivatalnok okozta idegen-uralom miatt általános volt az elégedetlenség, Ottó leköszönt, s helyébe 1863-ban Vilmos dán herceget, az I. György néven ma is uralkodó királyt választották meg.

A római történet korszakai. A római történetnek csak ókora van, mert a római (latin) nép már az ó- és középkor határán kiveszett, s mert a római birodalom nyugoti felének bukása is már

Kr. u. 476-ban bekövetkezett. 1. *Róma története a legrégibb idők-től Latium meghódításáig, Kr. e. 337-ig*, vagyis a latinusokkal való utolsó háború befejezéseig. 2. *Róma története Latium meghódításától Italia meghódításáig, Kr. e. 337—264-ig*, az első pún háború kezdeteig. 3. *Róma története Italia meghódításától a vilá-guralom elnyeréséig, Kr. e. 264—168-ig*. Pún, syriai és macedo-niai háborúk; Kr. e. 168-ban L. Aemilius Paullus Perseus mace-dóniai királyt Pydnánál megveri. 4. *Róma története a vilá-guralom elnyerésétől Augustustrónralépteig, Kr. e. 168—30-ig*. 5. *Róma törté-nete Augustus trónraléptétől Diocletianus trónralépteig, Kr. e. 30—Kr. u. 284-ig*. 6. *Róma története Diocletianus trónraléptétől Nagy Theodosius haláláig, Kr. u. 284—395-ig*. Ebbe a korszakba esik a ró-mai birodalom első, ideiglenes kettéosztása Diocletianus által Kr. u. 284-ben, továbbá annak egyesítése Nagy Constantinus által Kr. u. 324-ben, és újból való, végleges kettéosztása Nagy Theodosius által Kr. u. 395-ben, mely időtől fogva csak a birodalom nyugoti része tartozik a rómaiak történetébe, míg a keleti rész mint byzan-tiumi birodalom a görögség középkorának történetébe valé (l. erre a korszakra nézve még a görögök történetének korszakairól I. 3-ban mondottakat). 7. *A nyugatrómai birodalom története, Kr. u. 395—476-ig*. Első császára, Honorius; 395-ban lépett trónra; utolsó császára Romulus Augustulus, kit Odoaker, a császári testőrség-ben levő német harezos, a császári elégedetlen zsoldos csapatok élére állva Kr. u. 476-ban megfosztott trónjától, és a nyugatrómai birodalom romjain egy német császárságot alapított.

C) A classica philologia segéd-disciplinái.

- I. Hermeneutika és kritika.
- II. Görög és latin palaeographia és kéziratlan.
- III. Görög és római epigraphika.
- IV. Görög és római metrologia.
- V. Görög és római chronologia.

II. A classica philologia kézikönyve.

Itt közlöm némi változtatással a classica philologia kézi-könyvének tervezetét, melyet a múlt évben a Közoktatásügyi Mi-nisteriumnál benyújtottam. Az egésznek terjedelme 300 ivre (4800

lapra) van szabva hét kötetben. Talán fölösleges is megjegyezni, hogy jelen székfoglaló értekezésem egyszersmind ennek a tervezetnek megindokolását és a tervezet kivitelénél az egységes felfogás és kidolgozás szempontjából szükséges tudnivalóknak foglalatát képezi.

Első kötet. A classica philologia bevezető és segéd-disciplinái.

a) Bevezető disciplinák:

- I. A classica philologia encyclopaediája 50 lap, írja Vári Rezső
 II. A classica philologia története — 100 lap, írja Vári Rezső

b) Segéd-disciplinák:

- I. Görög és latin hermenentika és kritika — — — — — 140 lap, írja Vári Rezső
 II. Görög palaeographia — — — — — 20 lap, írja Vári Rezső
 III. Latin palaeographia — — — — — 20 lap, írja Vári Rezső
 IV. Görög és latin kéziratlan — — — — — 20 lap, írja Vári Rezső
 V. Görög epigraphika — — — — — 150 lap, írja Vári Rezső
 VI. Római epigraphika — — — — — 150 lap, írja Kuzsinszky Bálint
 VII. Görög és római metrologia — — — — — 50 lap, írja Finály Gábor
 VIII. Görög és római chronologia — — — — — 100 lap, írja Mahler Ede.

Második kötet. A classica philologia nyelvi disciplinái.

- I. Görög hangtan, szótan (etymologia), syntaxis és dialectologia — — — — — 300 lap, írja Pecz Vilmos
 II. Latin hangtan, szótan (etymologia), syntaxis és dialectologia — — — — — 300 lap, írja Schmidt József
 III. Görög lexicographia — — — — — 10 lap, írja Pecz Vilmos
 IV. Latin lexicographia — — — — — 10 lap, írja Schmidt József
 V. Görög stilistika — — — — — 25 lap, írja Pecz Vilmos
 VI. Latin stilistika — — — — — 25 lap, írja Némethy Géza
 VII. Görög és latin rhetorika — — — — — 30 lap, írja Hegedüs István
 VIII. Görög és latin metrika — — — — — 100 lap, írja Hegedüs István.

Harmadik kötet. A classica philologia irodalmi disciplinái.

- I. Az ókori görög irodalom története — 300 lap, írja Csengeri János
 II. A középkor és újkor görög irodalom története — — — — — 100 lap, írja Pecz Vilmos
 III. A római (ókor latin) irodalom története — 300 lap, írja Némethy Géza
 IV. A középkor és újkor latin irodalom története — — — — — 100 lap, írja Katona Lajos.

Negyedik kötet. A classica philologia vallási és művészeti disciplinái. Első rész.

- I. Görög mythologia (és keresztény hit) 200 lap, írja Latkóczy Mihály
 II. Római mythologia — — — — — 100 lap, írja Latkóczy Mihály
 III. Görög istentisztelet (cultus) — — — — — 50 lap, írja Geréb József
 IV. Római istentisztelet (cultus) — — — — — 50 lap, írja Geréb József
 V. Görög és római színház (és tánc) 140 lap, írja Geréb József
 VI. Görög és római zene (ének- és hangszer-zene) — — — — — 10 lap, írja Hegedüs István.

Ötödik kötet. A classica philologia vallási és művészeti disciplinái. Második rész.

- I. Görög és római képző művészetek (archaeologia) — — — — — 500 lap, írja Láng Nándor
 II. Görög és római numismatika — — — — — 50 lap, írja Finály Gábor.

Hatodik kötet. A classica philologia magán- és állam-intézményi disciplinái.

- I. A görög magán-élet intézményei — 100 lap, írja Gyomlay Gyula
 II. A római magán-élet intézményei — 100 lap, írja Cserép József
 III. Görög állami és jogi intézmények — 100 lap, írja Gyomlay Gyula
 IV. Római állami és jogi intézmények — 100 lap, írja Cserép József
 V. Görög hadi intézmények — — — — — 50 lap, írja Gyomlay Gyula
 VI. Római hadi intézmények — — — — — 50 lap, írja Cserép József.

Hetedik kötet. A classica philologia történeti disciplinái.

- I. A keleti népek földrajza (topographiája) és története — — — — — 100 lap, írja Mahler Ede
 II. Az ókori görögök földrajza (topographiája) és története — — — — — 300 lap, írja Kuzsinszky Bálint
 III. A középkor és újkor görögök földrajza (topographiája) és története — — — — — 100 lap, írja Borovszky Samu
 IV. A rómaiak földrajza (topographiája) és története — — — — — 300 lap, írja Schilling Lajos.